

Resentimentas kaip atminties funkcija: Nietzsche, Deleuze'as, Jankelevitchius

Jokūbas Andrijauskas

Vytauto Didžiojo universiteto
Humanitarinių mokslų fakulteto
Filosofijos katedra
E. paštas jok.andrijauskas@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-3693-2470>

Santrauka. Straipsnyje siekiama aptarti Friedricho Nietzsche's pateiktą resentimento sąvokos tolesnę plėtotę XX a. vidurio prancūzų filosofijoje, pasitelkiant du filosofus – Gilles'į Deleuze'ą ir Vladimirą Jankelevitchių. Nietzsche's filosofijos kontekste resentimento konceptas įvedamas siekiant paaiškinti perversmą moralėje. Argumentuojama, jog resentimentas turi būti suprastas apeliuojant ne į subjekto, kurio sampratą Nietzsche atmeta, motyvaciją ar išorinių dirgiklių intensyvumą, bet į atminties funkciją. Deleuze'o teorijoje resentimentas suvokiamas kaip užmaršties funkcijos sutrikimo padarinys. Resentimento žmogus, negalėdamas atsikratyti išorinių dirgiklių įtakos, savo frustraciją pakeičia kitų kaltinimu. Dėl šios priežasties kaltinamojo Kito figūra funkcionuoja kaip savotiškas resentimento žmogaus *a priori*. Jankelevitchius savo ruožtu resentimentą taip pat traktuoja negatyviai, kaip antivitališką fenomeną, kuris prieštarauja užmaršties intencijai. Tačiau Jankelevitchius išplėtoja ir pozityvią resentimento sampratą kaip prielaidą tikram autentiškam atleidimui už skriaudą. **Pagrindiniai žodžiai:** resentimentas, Friedrichas Nietzsche, Gilles'is Deleuze'as, Vladimiras Jankelevitchius, atmintis

Ressentiment as a Function of Memory: Nietzsche, Deleuze, Jankelevitch

Abstract. The aim of this paper is to discuss the later development of Nietzsche's notion of resentment in the philosophies of Gilles Deleuze and Vladimir Jankelevitch. In the context of Nietzsche's philosophy, the concept of resentment is used to explain a revolution in morality. It is argued that resentment should not be understood with appeal to the motivation of a subject, whose notion Nietzsche refuses, or to the intensity of exterior excitation, but rather to the function of memory. In Deleuze's theory, resentment is understood as the product of reactive forces that triumph over the active by eliminating the faculty of forgetting. The man of resentment is said to be unable to get rid of external excitations and, in turn, he projects his frustration on other people. Because of this, the figure of a "faulty other" functions as a priori of the man of resentment. In the philosophy of Jankelevitch, resentment is also understood as a negative, anti-vital phenomenon. However, Jankelevitch also introduces the positive notion of resentment, which functions as a precondition of authentic forgiveness.

Keywords: resentment, Friedrich Nietzsche, Gilles Deleuze, Vladimir Jankelevitch, memory

Received: 25/03/2020. Accepted: 27/06/2020

Copyright © Jokūbas Andrijauskas, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

Šio straipsnio tikslas – aptarti Friedricho Nietzsche’s resentimento sąvokos tolesnę plėtotę Gilles’io Deleuze’o ir Vladimiro Jankelevitchiaus teorijose. Nors Nietzsche ir Deleuze’as susilaukia nemažai dėmesio filosofiniuose tyrimuose lietuvių kalba, resentimento sąvoka Nietzsche’s ir Deleuze’o tyrėjų darbuose išlieka veik nenagrinėta¹. Jankelevitchius savo ruožtu Lietuvos filosofinėje tradicijoje išlieka apskritai veik netyrinėtas mąstytojas². Analizei pasirinkti šie trys mąstytojai, nes jie visi akcentuoja esminį ryšį tarp resentimento ir atminties. Jankelevitchius šioje trijulėje išsiskiria tuo, jog pristato kitokią atminties ir resentimento vertinimo būdą nei Nietzsche ir jį interpretuojantis Deleuze’as. Jankelevitchiaus teorijoje atsiranda nauja resentimento, kaip moralės prielaidos, samprata. Dėl šių priežasčių iš pradžių aptarsime resentimento sąvokos vietą Nietzsche’s filosofijoje. Parodysime, jog Nietzsche resentimento sąvoką įveda siekdamas paaiškinti istorinį perversmą moralėje. Argumentuojama, jog šis konceptas neturėtų būti suvokiamas apeliuojant tik į subjekto motyvus arba išorinių dirgiklių intensyvumą. Pristatoma Nietzsche’s išsamiau neišplėtota mintis, jog resentmentas yra užmaršties funkcijos sutrikimas.

Antrajame skirsnyje nagrinėjame Deleuze’o pasiūlytą Nietzsche’s resentimento sąvokos interpretaciją. Knygoje *Nietzsche ir filosofija (Nietzsche et la Philosophie)* Deleuze’as bando toliau plėtoti Nietzsche’s teoriją, perinterpretuodamas resentmentą kaip tam tikrą aktyvių ir reaktyvių jėgų santykį. Deleuze’as tvirtina, kad resentimento žmogus pasižymi pamišimo funkcijos sutrikimu. Dėl šios priežasties visa tokio žmogaus veikla yra reaktyvi, nulemta nepašalinamų atminties liekanų. Resentimento žmogus pasižymi tuo, jog savąją frustraciją perkelia aplinkiniams. Toliau nagrinėjamas nešvarios sąžinės ir resentimento santykis. Deleuze’o supratimu, nešvarioji sąžinė yra savotiškas resentimento „įforminimas“, kurį atlieka šventiko figūra. Galiausiai aptariama resentimento įveikimo problema Deleuze’o ir Nietzsche’s filosofijose.

Trečiajame skirsnyje analizuojame Jankelevitchiaus resentimento sąvokos plėtotę. Jankelevitchius resentmentą sieja su nykimu, kurį lemia laikas. Norėdami išskleisti šią sąsają, iš pradžių analizuojame laiko kaip tapsmo sampratą. Resentimento žmogus, prisirišęs prie skriaudų, nutikusių praeityje, Jankelevitchiui pasižymi tuo, jog beviltiškai priešinasi neišvengiamam tapsmo procesui, naujų dalykų pasirodymui. Toliau aiškinamasi, koku būdu (kiekybiniu ar kokybiniu) suvokiamas resentmentas. Parodoma, jog Jankelevitchius privilegijuoja kiekybinį momentą, kuriam pajungtas resentimento kokybiškumas. Galiausiai aptariame pozityvųjį resentimento aspektą, kuris suprantamas kaip būtina autentiško atleidimo sąlyga. Užbaigiame aptardami Jankelevitchiaus išryškintą paradoksą, kuomet skriauda yra įveikiama jos nepanaikinant.

¹ Lietuvių tyrėjų darbuose, skirtuose Nietzsche’i, resentimento sąvoka vos minima, tačiau nenagrinėta (pvz., Bielskis 2009). Išimtis šiame kontekste yra Arūno Mickevičiaus *Friedricho Nietzsche’s moralės genealogijos samprata* (Mickevičius 1996). Panaši situacija yra ir su Deleuze’u. Jo filosofiją išsamiai nagrinėja Jūratė Baranova (pvz., Baranova 2013), kurios tyrimuose taip pat aptariamas Deleuze’o ir Nietzsche’s santykis (Baranova 2007), Audronė Žukauskaitė (pvz., monografija *Gilles’io Deleuze’o ir Félixo Guattari filosofija: daugialypumo logika*) ir kt., tačiau resentimento sąvoka dėmesio nesusilaukia.

² Vienintelė publikacija, skirta Jankelevitchiui (Bachmetjevas 2018), resentimento problemos nenagrinėja.

1. Resentimento sąvokos vieta Friedricho Nietzsche's teorijoje

Friedrichas Nietzsche resentimento sąvoką kaip filosofinį konceptą pristato knygoje *Apie moralės genealogiją*. Šis konceptas įvedamas atsakant į tam tikrą, su morale susijusią, problemą. Aptariamame tekste Nietzsche išskiria dvi moralinio vertinimo rūšis: ponų ir vergų moralę. Pirmoji pasižymi perskyra tarp to, kas gera (*gut*) ir prasta (*schlecht*). Esminė ponų moralės savybė yra ta, jog visų pirma teigiama tai, kas gera (dažniausiai su kilmingųjų buvimu susiję aspektai). Tai, kas prasta, įvedama tik siekiant išryškinti pirmines, aktyvias savybes. Kaip teigia Arūnas Mickevičius, „aristokratiškajam vertinimo būdui („Aš esu geras...“) būdinga tai, kad reaktyvumas, negatyvumas tėra tik aktyvumo produktas, tam tikra šalutinybė, papildoma spalva, kontrastingai išryškinanti pirminį skirtingumo, „distancijos patosą“ (1996: 12). Vergų moralėje įvyksta šios aristokratiškos „vertinimo logikos“ inversija (kurią Nietzsche suvokia kaip perversmą moralėje): pirma postuluojamas blogis, ir tik tada reaktyviai išvedamas gėris. Kodėl įvyksta šis apvertimas? Nietzsche pateikia istorinį naratyvą, kuriame silpnieji, vargšai, iš pykčio stipriesiems, kilmingiesiems, su pastaraisiais susijusias savybes pradeda vertinti kaip blogį, o gėris tuomet yra postuluojamas kaip tokio blogio priešybė (pavergtos žydų tautos pagieža karine prasme stipresniems romėnams). Kitaip tariant, tai, kas anksčiau buvo laikoma gėriu, tampa blogiu, o tai, kas prasta, įgauna gėrio vertinimą. Nietzsche leidžia suprasti, jog, jo nuomone, istoriškai susiklostė taip, kad Vakarų kultūroje įsivyravo būtent vergų moralė, jai būdingas vertinimo būdas. Nietzsche resentimentą visų pirma mato kaip minėtos inversijos moralėje priežastį. Nietzsche's teigimu, „vergų sukilimas moralės dalykuose prasideda tuomet, kai pats resentimentas virsta kūrybine jėga ir ima kurti vertes“ (1996: 45).

Čia svarbu išvengti kai kuriems Nietzsche's tyrinėtojams būdingo psichologizmo, kada resentimentas suvokiamas kaip subjektui būdinga ypatinga psichinė konfigūracija, kuri kyla dėl išorinių dirgiklių įtakos. Teigiama taip: egzistuoja subjektas, kuris iš išorės patiria dirgiklį, kurio negali atsikratyti (įžeidimas, skriauda ir t. t.). Kuo dirgiklis yra intensyvesnis kiekybiniu požiūriu (afekto stiprumas), tuo didesnė tikimybė, kad subjektas dėl šios skriaudos taps motyvuotas kerštui. Kitaip tariant, atskaitos tašku laikomas stiprus išorinis dirgiklis ir subjekto „blogi“ motyvai. Peteris Poellneris laiko „tarp tyrinėtojų didžiąja dalimi neginčytinu dalyku, jog resentimentas, kaip Nietzsche jį pristato, yra psichologinė būseną (*condition*), kurios centre egzistuoja skausmo, nepatogumo ar frustruoto geismo patyrimas“ (2011: 123). Minėtame tekste pristatomas resentimento, kaip individualių prielaidų išdavos, aiškinimas remiasi tradicine subjekto samprata, kuri patyrimą, motyvaciją išskiria kaip subjektą pagrindžiančias savybes. Knygoje *Apie moralės genealogiją* Nietzsche akivaizdžiai atsako tokios subjekto kaip vergų moralės padarinio sampratos:

Visus „subjektus“, „veikėjus“ F. Nietzsche demaskuoja kaip fikcijas ir gramatines funkcijas. Kalbėdamas apie jų fiktyvumą, F. Nietzsche nori pasakyti, kad jie neturi būti traktuojami kaip epistemologiškai ar metafiziškai privileijuoti substanciški atramos taškai. Už visų tariamų subjektų slypi ta pati dinamiška, metamorfiška ir interpretuojanti *galios valia*. Visi tariami subjektai nurodo tik ženklą-simptomą, kuris *jau* funkcionuoja kaip tipologiškai interpretuojančios *galios valios* dalis. (Mickevičius 1996: 15)

Kitai variant, Nietzsche's filosofija, kuri atsisako tradicinės subjekto sampratos (arba ją mato kaip tam tikrą pasaulio interpretaciją), neturi būti aiškinama ją pasitelkiant³. Panaši klaida būtų daroma Heideggerio teoriją aiškinant nuorodomis į subjekto sampratą, nes pačioje teorijoje stengiamasi mąstyti anapus šios sąvokos (kuri analogiškai taip pat yra tam tikra metafizinė būties interpretacija). Tiriant resentimento sąvoką Nietzsche's teorijoje, atskaitos tašku turi būti Mickevičiaus minima galios valia ir jos tipologija (aktyvumo ir reaktyvumo sąveika). Būtent į šiuos konceptus Nietzsche nurodo plėtodamas resentimento sąvoką.

Išskirdamas du moralės tipus, Nietzsche įveda ir dvi skirtingas resentimento sampratas. Tiek ponų, tiek vergų moralė pasižymi tam tikru reaktyvumu. Anot Nietzsche's, „kilmingo žmogaus resentmentas, jeigu ir pasireiškia, tai pratrūksta ir pasibaigia staigia reakcija, todėl jis *nenuodija*; antra vertus, esti begalė atvejų, kai jis išvis nepasireiškia situacijose, kuriose visi silpni ir bejėgiai žmonės jo stačiai neišvengia“ (1996: 48). Galima teigti, jog stiprus žmogus pasižymi aktyvia savybe, kuri leidžia įveikti jam padarytą skriaudą kaip nors į ją sureaguojant (pvz., agresijos protrūkiu, pamiršimu). Šia prasme reakcija yra trumpalaikė, ji neapibrėžia asmens, skriauda ar dirgiklis yra greitai pašalinami. Silpnasis neturi galimybės tinkamai sureaguoti į jį kamuojančią bėdą, dėl to pastaroji išlieka kaip nuolat skaudanti žaizda. Deleuze'as, jau vėliau interpretuodamas Nietzsche's resentimento sąvoką, šį dviejų resentmentų skirtumą permąsto kaip perskyrą tarp agresijos ir resentimento. Analogišką perskyrą galima aptikti resentmentto studijose apskritai – kai kurie tyrinėtojai atskiria *resentment* (iš anglų k. *pasipiktinimas, įsižeidimas*) ir prancūzišką *ressentiment* sąvoką. Pasipiktinimas pasižymi staigia reakcija į tai, jog pažeistas nuskriaustojo orumas, garbė. O antrąją sąvoką apibrėžia tinkamos reakcijos nebuvimas, afekto užlaikymas ir jo intensyvėjimas. Šiame straipsnyje nagrinėjamas būtent pastarasis, vergų moralės, resentmentas. Tačiau čia iškyla problema, kaip galima, remiantis Nietzsche's pasiūlytais aktyvumo ir reaktyvumo konceptais, paaiškinti faktą, jog kai kurie žmonės negali tinkamai sureaguoti į patirtą skriaudą ir ją užlaiko? Čia Nietzsche's filosofijoje iškyla atminties tema, autoriaus manymu, resentmentas yra glaudžiai susijęs su pamiršimo instancijos sutrikimu: „žmogus, kuriam šis slopinimo aparatas [užmaršumas] sutrinka ar nustoja veikęs, lygintinas (ir ne tik lygintinas) su dispeptiku – jis su niekuo „nebesusitvarko“ (Nietzsche 1996: 66). Nors ši mintis yra esminė Nietzsche's resentimento svarstymuose, vis dėlto ji nėra pakankamai išplėtotą jo filosofijoje. Šią problemą išsamiau svarsto Deleuze'as.

2. Resentimento samprata Gilles'io Deleuze'o Nietzsche's filosofijos interpretacijoje

Deleuze'as resentimento svarstymą pradeda nuo Nietzsche's konceptualinės perskyros tarp sąmonės ir pasąmonės analizės. Šios dvi instancijos susikuria kaip atsakas į tai, jog adaptacijos reikmėms reaguojama į išorinius objektus:

³ Šią aplinkybę apsunkina tai, jog Nietzsche, pristatantis revoliucijos moralėje naratyvą, iš pažiūros pats interpretuoja resentmentą kaip psichologinį ar kultūrinį (pvz., žydų tautai priklausanti) fenomeną. Tačiau čia vertėtų pakeisti požiūrio tašką: ne tam tikri individai ar kultūros iš savo „esmės“ produkuoja resentmentą, o, atvirkščiai, resentmentas apibrėžia tam tikras kultūras ar individų tipus.

Reaktyvią sąmonę apibrėžia mnemoniniai pėdsakai, išliekantys įspaudai (*imprints*). Tai yra vegetatyvi, virškinanti sistema, kuri išreiškia pasyvią neįmanomybę pabėgti nuo gautų impresijų. <...> Adaptacija nebūtų įmanoma, jeigu reaktyvus aparatas neturėtų dar vienos jėgų sistemos (*system of forces*). Šią antrą sistemą apibrėžia sąmonė: tai yra nuolat atsinaujinanti oda, kuri supa visada šviežią imlumą, centrą, kur visada yra vietos pasirodyti naujiems dalykams. (Deleuze 1983: 112)

Remiantis šia ištrauka, galima teigti, kad nukreiptumas į praeitį kaip toks yra neatsiejamas nuo sąmonės, t. y. vietos, kur patirti įspūdžiai išlieka tam tikru būdu (klasikinis sąmonės kaip sandėlio vaizdinys), o nukreiptumas į ateitį priklauso nuo sąmonės, t. y. vietos, kuri sudaro sąlygas „pasirodyti naujiems dalykams“. Anot Deleuze'o (1983: 113), tarp šių dviejų sistemų įsiterpia dar viena, užmiršimo, instancija:

Šios dvi sistemos turi būti atskirtos. [Mnemoniniai] pėdsakai negali įsiveržti į sąmonę. Specifišne aktyvi jėga (*active force*) turi atlikti sąmonės pagalbininkės vaidmenį, nuolat atnaujinant jos šviežumą, takumą ir gyvą, judrų temperamentą. Ši aktyvi viršsąmonė yra pamiršimo geba. Psichologijos klaida buvo užmiršimą laikyti negatyvia determinacija, neatrandant jo aktyvaus ir pozityvaus vaidmens.

Sutrikus šiai aktyviai jėgai, žmogus gali reaguoti tik į praeities dalykus, jis yra topologiškai nulemtas būti nepajėgus investicijai į kitus nei atminties diktuojamus dalykus. Būtent resentimento žmogus pasižymi šios instancijos funkcijos sutrikimu: „Resentimento žmogus pasižymi mnemoninių pėdsakų invazija į sąmonę, pačiu atminties perkėlimu į ją. <...> Resentimento žmogus yra kaip toks šuo, kuris reaguoja tik į pėdsakus (šuo pėdsekys)“ (Deleuze 1983: 115). Resentimento žmogus yra pasyvus tuo, jog negali „susidoroti“ su atmintimi – ji jį prislegia, jis ją išjaučia. Aktyvias jėgas apibrėžia tai, jog jos gali sureaguoti į mnemoninius pėdsakus, į atmintį. Galima pateikti pavyzdį: žmogus, kurį kažkas supykdo, šioje konceptualinėje paradigmoje turi dvi pagrindines galimybes: pirma, įžeidimui palikus savo pėdsakus subjekte, galima į šį įžeidimą kažkoku būdu sureaguoti (kai Sigmundas Freudas savo ankstyvojoje teorijoje kalba apie abreakciją, katarsinę reakciją į afektus, jis turi panašią reakcijos sampratą⁴), šį įžeidimą kažkoku būdu „iškraunant“ arba jį apskritai pamirštant. O resentimento žmogus, kurio pamiršimo funkcija yra sutrikusi, negali susidoroti su pyktį sukėlusiu dalyku ir jį išlaiko atmintyje nuolatos. Šia prasme aktyvumas reiškia reakcijos į reakciją gebą, o šios gebos neturėjimas pasirodo kaip nepabaigiamas reakcijos išjautimas. Dėl to resentimentas nereiškia vien reaktyvumo. Kaip teigia Panu Minkkinenas, „anot Gilles'io Deleuze'o, Nietzsche nemano, jog resentimentas yra tik reaktyvus. Tai yra reaktyvių jėgų rinkinys, kuris triumfuoja prieš aktyviasias jėgas dėl to, jog pastarosios nesureaguoja į reaktyvias jėgas“ (2007: 518).

Dėl minėtų priežasčių resentimentą galima suprasti kaip reaktyvią būseną, į kurią nėra tolesnės, šį jaudinimą užbaigiančios reakcijos. Resentimento žmogus visą savo veiklą ir mąstymą reguliuoja pagal reakciją į sąmonėje užsilikusius dalykus ir reaguoja agresyviai, jiems suversdamas visą kaltę dėl savo pasyvumo: „Resentimento žmogui atmintis yra pilna

⁴ 1895 metais kartu su Jozefu Broieriu išleistoje knygoje *Studien über Hysterie* vartojama abreakcijos sąvoka.

neapykantos. Resentimento žmogus yra nuodingas ir menkas, nes jis kaltina objektą tam, kad kompensuotų savo negalėjimą pabėgti nuo su juo susijusių jaudinimų (*excitation*)“ (Deleuze 1983: 116). Tokio mechanizmo klasikinis pavyzdys yra nacių antisemitizmas. Nacių politinis projektas buvo neatsiejamas nuo tokios Kito figūros, kuriai buvo perkeliami visi esamos sistemos trūkumai (žydai suvedžioja moteris, atsakingi už finansinius nesklandumus, moralės sugedimą ir t. t.). Visa politika reguliuojama išlaikant neapykantos santykį su išsivaizduojamu objektu. Įžvelgęs šią pamatinę resentimento „impotenciją“, Nietzsche save laikė antiantisemitu. Deleuze’as išskiria nuolatinį kitų kaltinimą, kaltės permetimą kitiems kaip vieną iš esminių resentimento žmogaus savybių. „Kaltinamojo Kito“ vieta yra savotiškas resentimento žmogaus *a priori*. Dėl to galime aiškiau suprasti tokio žmogaus santykį su atleidimu. Pastarasis niekada nesiekia atleidimo, nes tai reikštų savotišką „kaltinamojo Kito“ neutralizaciją. Kaip teigia Deleuze’as, „čia aptinkame baisią moteriško resentimento jėgą: jis nepasitenkina nusikaltimų ir nusikaltėlių pasmerkimu, jis nori nusikaltėlių, žmonių, kurie būtų atsakingi. Mes galime atspėti, ko resentimento padaras nori: jam reikia kitų, kurie yra blogi, tam, kad jis save galėtų laikyti geru“ (1983: 119).

Deleuze’as išskiria du resentimento momentus: „Pirmuoju atveju viskas vyksta tarp reaktyvių jėgų (*perkelimas*), antruoju reaktyvios jėgos atskiria aktyviausias jėgas nuo to, ką jos gali padaryti, bet dabar jau fikcijos, mistifikacijos pagalba“ (1983: 124). Autorius įveda perskyrą tarp „neapdoroto“ resentimento, kuris pasižymi nuolatinio kaltinimu, reaktyvumu, ir įgavusio formą resentimento, kuris dabar pasirodo kaip kūrybinė jėga (kurianti fikcijas, kurios nuvertina gyvenimą). Pirmasis resentimento momentas išliktų nekenksmingas, jeigu jam formos nesuteiktų specifinė figūra, kurią Nietzsche ir Deleuze’as vadina šventiku. Kaip teigia Simonas Scottas (2018: 55),

[š]ventikas įžiebja fikcijos potencialą sukurdamas tokius konceptus kaip Dievas, esmė, gėris ir tiesa, kurie suteikia egzistencinį saugumą. Vergai investuoja į šiuos įsitikinimus, nes jie apsaugo ir leidžia susigyventi su savo bejėgiškumu ir frustracija, taip pat susidoroti su savo kentėjimu, nors ir šie įsitikinimai neigia esamą pasaulį, neišspręsdami pačios problemos. <...> Šventikas yra tipas, kuris sugeba organizuoti vergų pyktį, suvedžioti ponus ir pakreipti atsitiktinius resentimento paplitimus vidun, tokiu būdu resentmentą numalšinant.

Tokia šventiko veikla atlieka dvi svarbias funkcijas: visų pirma, ji suvaldo vergų pyktį, nes resentimento žmogaus kaltinimas nukreipiamas nuo išorės į vidų, antra, kilmingųjų aktyvumas atskiriamas nuo to, ką jis gali padaryti. Naujieji idealai aktyviųjų jėgų veikimą (kuriu pasižymi ponų moralė) pateikia kaip blogį, kurio turi būti atsakoma. Aktyviosios jėgos niekur nedingsta, jos nukreipiamos į vidų ir yra suspenduojamos. Ši aktyvių ir reaktyvių jėgų nukreiptumą į vidų Deleuze’as, remdamasis Nietzsche, vadina nešvaria sąžine. Nešvarios sąžinės susiformavimas resentimento žmogų ir kilminguosius padaro pasyvius, nes suvaldo pirmojo pyktį ir antrojo aktyviausias jėgas.

Resentimento įveikimo klausimas priklauso nuo to, kokias formas resentimentas įgauna istorijoje. Kaip jau minėta, ir Nietzsche, ir Deleuze’as nešvarią sąžinę supranta kaip savotišką resentimento tąsą. Tačiau nešvarios sąžinės statusas ir jos vertinimas skiriasi Nietzsche’o ir Deleuze’o filosofijose. Nietzsche, nors ir numato reaktyvias nešva-

rios sąžinės ištakas, vis dėlto joje išvelgia ir aktyvumo galimybę: „Viso šito fenomeno [nešvarios sąžinės – J. A.] nederėtų menkinti jau vien dėl to, kad jis iš pat pradžių buvo šlykštus ir skausmingas. Tiesą sakant, čia veikia ta pati akyvi jėga, kuri per minėtuosius prievartos menininkus ir organizatorius įgyvendina didingus užmojus ir kuria valstybes“ (1996: 98). Nietzsche nešvarią sąžinę, jos aktyviają pusę sieja su menininkų polinkiu suteikti materijai formą, su kritiškumu, įtarumu ir t. t. Knygoje *Apie moralės genealogiją* Nietzsche teigia, kad nešvarios sąžinės įtarumą, kuris iš pradžių buvo nukreiptas į aktyvų gyvenimą, į pasaulį, galima panaudoti prieš jos pačios produktus (reaktyvią moralę, mistifikuojančius konceptus). Tokiu posūkiu galima suprasti paties Nietzsche' s filosofiją, kuri pasižymi vyraujančių vertybių perkainojimu, filosofavimu „kūju“. Toks nešvarios sąžinės vertinimas neįmanomas Deleuze' o interpretacijoje. Pastarojoje nešvari sąžinė yra galutinė resentimento forma, kurią galutinai lemia reaktyvumas. Deleuze' as leidžia suprasti, jog visiškas resentimento sunaikinimas sutaptų su žmogaus (kuris yra nešvarios sąžinės produktas) išnykimu.

Apibendrinant galima teigti, kad Deleuze' as savo teorijoje, remdamasis Nietzsche' s pasiūlytais konceptais, siekia paaiškinti, kas apibrėžia resentimento žmogų. Resentimento žmogus pasižymi ne subjektyviomis motyvacijomis ar kiekybiškai dideliu dirgikliu, įžeidimu, bet tam tikra topologine struktūra, kuri atsiranda iš reaktyvumo ir aktyvumo sąveikos. Deleuze' o manymu, šis pirminis resentimento momentas nėra galutinis, nes resentimentas užbaigtą formą įgauna nešvarios sąžinės fenomene. Joje aktyvios ir reaktyvios jėgos yra nukreipiamos nuo išorės į vidų pasitelkiant fikciją, kuri kuriama šventiko. Galima konstatuoti, kad Nietzsche' s ir Deleuze' o teorijose skiriasi nešvarios sąžinės supratimas ir vertinimas. Deleuze' as nešvarią sąžinę supranta tik reaktyviai, kaip papildomą resentimento stadiją, o Nietzsche parodo, kad nešvarią sąžinę galima panaudoti prieš jos pačios produktus. Taigi, nors Deleuze' as ir tęsia Nietzsche' s pradėtą svarstymą, vis dėlto galutinis resentimento vertinimas jų filosofijose skiriasi.

3. Resentimento žmogaus samprata Jankelevitchiaus atleidimo teorijos kontekste

Kaip teigia Aaronas T. Looney, „Jankelevitchius yra Nietzsche' s pateiktos resentimento sąvokos įpėdinis“ (2015: 123). Jankelevitchius resentimento sąvoką interpretuoja laiko, suprasto kaip tapsmas ir kitimas, kontekste. Tapsmą jis supranta kaip, „visų pirma, nukreiptumą į ateitį (*futurition*) ir, antra, kaip nukreiptumą į praeitį (*prétition*). T. y. tapsmas visada nepalijaujamai steigia (*pose*) ateitį ir tuo pačiu mostu, tuo pat metu, už jos deponuoja (*dépose*) praeitį“ (Jankelevitch 2005: 14). Kitaip tariant, autorius nori išskirti konceptualią nukreiptumą į ateitį pirmenybę: tapsmas visų pirma pateikia ateities pasirodymą ir tik kaip šalutinį produktą sukuria praeities fenomeną. Dalykų atmintis egzistuoja tik dėl to, kad jie iš pradžių pasirodo, o tuomet tarytum „nusėda“, taip sukurdami praeitį. Dėl šios priežasties Jankelevitchius teigia, jog nukreiptumas į ateitį funkcionuoja kaip atsiminimų gamykla. Praeitiškumo, prisiminimų subordinacija ateitiškumui turi dvigubą implikaciją: pirma, kaip jau minėta, praeitiškumą kaip tokį sukuria nukreiptumas į ateitį,

antra, praeitiškumas, prisiminimai yra pasiekiami nuolat atkuriant juos nukreiptume į ateitį. Iš to išplaukia, jog niekada neegzistuoja betarpiškas sąlytis su tuo, kas praėję, nes tai visada atkurama dabar. Dėl šios ateitiškumo savybės Jankelevitchiui tapsmas yra nesustabdomas procesas, kurį prisiminimais galima tik „sulėtinti“.

Būtent šioje analizės vietoje iškyla resentimento problema. Apmaudas yra vienas iš veiksnių, kuris trukdo tapsmui ir jį lėtina. Resentimento žmogus, t. y. žmogus, kurį determinuoja apmaudas arba pagieža, prieštarauja esminei tapsmo intencijai: „Resentimento žmogus, panašiai kaip ir žmogus, kuris apgailestauja, laikosi įsikibęs praeities (*prétérit*) ir nuožmiai laikosi prieš ateitiškumą (*futurition*). Agresyvus apmaudas priešinasi tapsmui; o atleidimas, priešingai, palaiko tapsmą pašalindamas užgulančius trukdžius, kurie jį [tapsmą] stabdo, jis mus išgydo nuo apmaudingos hipertrofijos“ (Jankelevitch 2005: 15). Kitaip tariant, Jankelevitchius supriešina tam tikras funkcijas, kurios palaiko arba nukreiptumą į ateitį, arba nukreiptumą į praeitį. Užimdamas tapsmo proceso „apologeto“ poziciją, jis atleidimo fenomeną suvokia pozityviai, kaip tai, kas palaiko dvipusį santykį su tapsmu; atleidimas, pašalindamas praeitiškumą, sudaro sąlygas pasirodyti naujiems dalykams, o tapsmas, nuolat kreipdamas žmogų į ateitį, pašalina įsikibimą į praeities dalykus. Resentimento žmogų, persmelktą apmaudo, Jankelevitchius nusako negatyviai, kaip tą, kuris priešinasi natūraliai daiktų „eigai“, nes gyvena nukreiptume į praeitį.

3.1. Resentimento santykis su pamiršimu ir laikišku irimu

Jankelevitchius, plėtodamas tapsmo filosofines prielaidas, nuolat akcentuoja resentimento beviltiškas pastangas pasipriešinti nesustabdomam tapsmo procesui. Nauji dalykai neišvengiamai pasirodo vietoj senų dalykų, dėl to pastarieji tiesiog yra išstumiami ir pamirštami. Užmiršimas egzistuoja kaip neišvengiama tapsmo proceso išdava. Autorius implicitiškai postuluoja stojišką subjektą, kuris, perpratęs, kaip funkcionuoja gamta, gyvena pagal neišvengiamus laiko dėsnius (ateitiškumo neišvengiamumas). Gamta suponuoja nuolatinį kitimą, kuris yra būtinas, todėl, jeigu žmogus dėl kitimo ar visų dalykų irimo nerimauja ar sielvartauja, jis yra neprotinga būtybė, nes nesupranta, jog tai yra neišvengiama. Stojiškas subjektas, kuris atskiria, kad egzistuoja dalykai, kurie yra mūsų valioje ir kurie veikia dėl būtinumo, sumažina dalykų, dėl kurių reikėtų nerimauti, kiekį, taip priartėdamas prie gyvenimo be nereikalingų rūpesčių idealo (*ataraxia*). Taip ir šiame tekste resentimento žmogus pristatomas kaip neprotinga, beviltiška būtybė, kuri, nesupratusi gamtos dėsnių, priešinasi tam, kas yra neišvengiama. O išankstinio atleidimo idealas pasirodo kaip veikimas pagal gamtą:

Kadangi laikiškumas bet koku atveju nugalės, kadangi užmiršimas kažkurią dieną atliks savo darbą ir kadangi atmintis yra beviltiškas reikalas, būtų geriau, jei žmogus atleistų nedelsiant, vieną kartą ir visiems laikams pabaigtų su beviltišku reikalu ir pasmerktą atmintimi. Atleidimas, užbėgdamas už akių neišvengiamai užmarščiai ir neišvengiamam susidėvėjimui, atpažįsta esmišką nepermaldaujaną likimo nenugalimumą. (Jankelevitch 2005: 18)

Kalbėdamas apie pamiršimą, autorius daugiau akcentuoja naujų dalykų pasirodymą, nesustabdomą ateitiškumą, tačiau, kalbėdamas apie irimą, Jankelevitchius nusako tikslesnį

laikiškumo veikimą. Nors ateitiškumas galiausiai visada nugali, vis dėlto, pasak autoriaus, jis neegzistuoja autonomiškai. Nukreiptumas į ateitį niekada nefunkcionuoja be savo išdavos: atsiminimų kūrimo. Dėl šios priežasties neįmanomas visiškas nukreiptumas į ateitį, nes ateitiškumas visada išlieka santykyje su praeitiškumu. Taip pat neįmanomas ir visiškas nukreiptumas į praeitį, nes tai visada atkurama dabartyje. Kitaip tariant, Jankelevitchius bando išvengti šių dviejų kraštutinių, teigdamas, jog du aptariami laikiškumo vektoriai yra esmiškai susiję. Dėl to irimo konceptas išreiškia tai, jog seni dalykai nėra pašalinami „vienu mostu“: „Susivieniję ateitiškumas ir praeitiškumas daro pamiršimą progresyvų. Tarp konservavimo be vilties ir kitimo be atminties pamiršimas pasirodys kaip išstėtinė degradacija. Prisiminimai neišnyksta vienu staigiu kritimu, jie silpnėja truputį po trupučio ir išblunka prieš visai išnykstant“ (Jankelevitch 2005: 23). Čia iškyla ir kitoks progreso sąvokos supratimas: progresas veikia ne pašalindamas tai, kas yra sena, bet pateikdamas naują per santykį su senu. Jankelevitchiui svarbu pabrėžti visų trijų (dabarties, praeities ir ateities) laiko momentų tarpusavio sąryšį: kiekvienas iš jų funkcionuoja apibrėžtame santykyje su kitais momentais ir negali būti suvokiamas autonomiškai.

3.2. Resentimentas: kokybinis ir kiekybinis požūriai

Kalbėdamas apie resentimento santykį su pamiršimu ir irimu, Jankelevitchius svyruoja tarp dviejų pozicijų. Viena vertus, autorius, plėtodamas tapsmo teoriją, teigia, jog resentimento žmogus yra antitezė natūraliai tvarkai, kuri pasižymi kitimu (kas reiškia nuolatinių dalykų atėjimą vietoj senųjų): „Kiekviena diena tampa liudininkė to, jog mumyse resentimento dozė mažėja kaip kažkas seno, užsilikusio nuo senų įžeidimų, ir taip vyksta iki dienos, kada pagiežos taškas, išnykdamas nenusakaičiuojamų prisiminimų akumuliacijoje, save praranda šiandienos-praeities masėje“ (Jankelevitch 2005: 23). Šioje ištraukoje autorius resentimento kiekybiškumą supranta dvejopai: viena vertus, resentimentas suprantamas kaip substancija, kuri savyje po truputį mažėja (kaip, pavyzdžiui, materijos gabaliukas, kuris po truputį ištrupa), kita vertus, pats šis „gabaliukas“ gali išnykti prisiminimų akumuliacijoje (kaip perkrautame sandėlyje, kur nebėra vietos). Abiem atvejais nurodoma į resentimento kiekybinį suvokimą: arba tai substancija, kuri turi savybę po truputį mažėti (iki kol visiškai išnyksta), arba tai prisiminimas, kuris nėra amžinas, nes prisiminimai išlaikomi keičiant juos kitais prisiminimais. Dėl to ir resentimento išnykimas suprantamas kiekybiškai.

Kita vertus, Jankelevitchius supranta, kad kiekybinis resentimento suvokimas yra nepakankamas, nes, praėjus laiko tarpui, apmaudas ir pagieža gali atgyti arba sugrįžti: „Netiesa, kad su kiekviena laiko frakcija egzistuoja koreliatyvus apmaudo sunykimas, nes kokybė, prasmė ir intencija negali būti dalijama ir dėl to tai yra nebendramatiška praėjusiam laiko tarpui <...>. Nenuginčijama tiesa apie prisirišimo praradimą gali būti laikinai suspenduota netikėtų keršto veiksmų, staigių sielvarto sugrįžimų ir subtilių resentimento proveržių“ (Jankelevitch 2005: 14). Ši mintis prieštarauja banaliai apmaudo kaip kiekybiškai pamatuojamos substancijos, kuri laikui bėgant išnyksta, koncepcijai. Jankelevitchius, plėtodamas šią mintį, resentimentą sulygina su liepsnos sumažėjimais ir padidėjimais. Vis dėlto jau kitoje vietoje autorius teigia, kad net ir šie kokybiniai svyravimai galiausiai

užsibaigia visišku išnykimu: „Apmadingos chronologijos kreivė, su savo zigzagais, stadijomis ir apsisukimais, linksta prie nulinio horizonto taško“ (Jankelevitch 2005: 21). Kitaip tariant, net ir kokybiniai resentimento svyravimai yra subordinuoti kiekybiniam mažėjimui iki nulinio lygmens⁵. Čia išryškėja paties Jankelevitchiaus teorinių pozicijų svyravimas, kuris plačiau nagrinėjamas kitame šio straipsnio skirsnyje.

3.3. Resentimento vertinimas ir įveikimas Jankelevitchiaus teorijoje: atleidimas versus užmarštis

Ankstesniame skirsnyje aptartas resentimento kiekybinis ir kokybinis aspektai Jankelevitchiaus teorijoje produkuoja dvejopą resentimento įveikimo supratimą. Jeigu resentmentas suvokiamas vien kiekybiniu aspektu, tada jo įveikimui užtenka laiko darbo (laikiškas atleidimas). Tokiu atveju laikas tiek sukuria, tiek pašalina nuoskaudą. Tačiau jeigu resentmentas suvokiamas kaip neredukuotinas į kiekybinę substanciją, iškyla kitokio atleidimo poreikis. Kalbėdamas apie tikrąjį atleidimą, kurį autorius priešina laikiškajam atleidimui, Jankelevitchius suteikia resentmentui išskirtinį, moralinį statusą: „Resentimente bent jau širdis yra įsipareigojusi, ir dėl to jis yra preliudas nuoširdžiam atleidimui. Atsikratymo (*bon-débarras*) doktrinieriams apmaudas reprezentuoja sunkią, nemalonią ir nedėkingą nuostatą“ (2005: 103). Pašalindami Kito asmens sukeltą skriaudą mumyse, intelektualistai ir atleidūs žmonės užkerta kelią realiam atleidimui. Moralinio resentimento statuso svarbą akcentuoja Jankelevitchiaus tyrinėtojas Aaronas T. Looney (2015: 124), teigdamas, kad

Jankelevitchius atlieka resentimento perkainojimą, kuris išryškina jo negatyvų ir pozityvų indėlį į moralę. Būtent antrasis aspektas reikalauja dėmesio. Kaip ir Nietzsche, Jankelevitchius resentmentą interpretuoja kaip tai, kas slopina gyvenimą ir žmogiškąją ateities dimensiją. Jis suvokia, kad užmarštis yra būtina gyvenimui, jo judėjimui į priekį ir jo vitališkumui. Tačiau jis nelinkęs pritarti moralei, kuri griežtai seka iš šio principo.

Jankelevitchiaus manymu, resentimento panaikinimą, jo pamiršimą pozityviai vertina žmonės, kurie išvengia realaus santykio su Kitu žmogumi. Toks santykis (arba jo nebuvimas) apibrėžia atleidų žmogų. Atlaidus žmogus skriaudą ar įžeidimą sugeba staiga neutralizuoti, taip jį slopindamas. Dėl skriaudos stygiaus arba pastangų ją pašalinti, anot Jankelevitchiaus, atlaidaus žmogaus atleidimas yra apsimestinis, netikras.

Kaip jau minėta, viena iš Jankelevitchiaus pozicijų teigia, kad resentimento žmogus resentmentą neatsikrato tik laikine užmarštimi, nes ši neturi įvykio dimensijos. Dėl to atlaidus žmogus, kuris remiasi nuostata, jog „laikas gydo žaizdas“, yra linkęs į „atkritimus“. Autorius šiai nuostatai priešpriešina tikrojo atleidimo fenomeną, kuris pasižymi įvykio dimensija. Pasak Jankelevitchiaus, „įvykis yra neabejotinai lemiamas atleidimo

⁵ Kaip būdinga Jankelevitchiui, dar kitoje vietoje, neigdamas savo pradines išvadas, autorius teigia, jog „pagiežingas asmuo, kuris išgydytas vien metų akumuliacija, yra išgydytas prastai ir yra linkęs atkristi. Nes pamiršimas, kurį suteikia laiko tėkmė, yra prastas vaistas. <.> Toks asmuo, kuris neatpažino esmingo įvykio, liks obsesiškai prisirišęs prie žeminančio prisiminimo“ (2005: 36). Kitaip tariant, jau pasitelkęs savo atleidimo kriterijus, autorius teigia, kad pamiršimas nuoskaudos nepanaikina, tai gali panaikinti tik atleidimo įvykis.

momentas, lygiai taip pat, kaip tai yra lemiamas transformacijos momentas“ (2005: 5). Šioje ištraukoje pasakomi du svarbūs aspektai. Pirmas, transformacija nėra atsiejama nuo įvykio – tai yra esminė transformacijos „sudedamoji“ dalis. Kita vertus, įvykis yra esminis atleidimo koncepto komponentas. Tokiu būdu galima daryti išvadą, jog atleidimas visada suponuoja ir atleidžiančiojo asmens transformaciją. Šia prasme atleidimą galima suvokti kaip efektyvų resentimento įveikimo būdą ta prasme, kad jis transformuoja patį asmenį, o ne dalį jo. Dėl šios priežasties atleidimas pateikia paradoksalų resentimento įveikimą. Pastarasis įveikiamas ne bandymu pašalinti jį, užmiršti, bet apeliuojant į jo buvimą. Šia prasme įveikimas neatsiejamas nuo išsaugojimo. Tuo atleidimas skiriasi nuo pamiršimo ir laikiško irimo, nes pastarosios instancijos išeidimą tam tikru būdu šalina. O tikrasis atleidimas savo pagrindimą įgauna ten, kur skriauda negali būti pašalinama. Galima teigti, kad atleidžiant skriauda yra ne panaikinama (panaikinti gali tik užmiršimas), bet pakinta požiūris į ją. Atleidimas kitam tiesiogine prasme yra dovana. Dėl to Jankelevitchius dovanojimo aspektą ir santykį su Kitu (greta jau aptartos įvykio dimensijos) laiko esminiais atleidimo koncepto komponentais.

Apibendrinant galima teigti, kad Jankelevitchius resentimento sampratą plėtoja atleidimo ir tapsmo kontekste. Visų pirma, resentimento žmogus pasirodo kaip tam tikras asmenybės tipas, kuris priešinasi natūraliai laiko eigai. Dalykų neišvengiamas pamiršimas ir laikiškas irimas suponuoja, jog resentimento žmogus palaiko neadekvatų santykį su laiku. Šio santykio pataisymu autorius laiko laikiško atleidimo fenomeną. Be šio, negatyvaus resentimento supratimo, Jankelevitchius pristato ir pozityvų aspektą. Resentimentas dabar suvokiamas kaip moralinis fenomenas, kuris yra tikrojo atleidimo būtinoji sąlyga. Autoriaus manymu, tik šis, tikrasis atleidimas yra pajėgus įveikti resentimentą. Čia išskyla paradoksas, kada resentimentas įveikiamas ne pašalinant skriaudą, bet pakeičiant jos vertinimą ir subjekto santykį su kitu žmogumi.

Išvados

Kaip matome, Nietzsche, Deleuze'as ir Jankelevitchius argumentuotai išryškina esminį resentimento ir atminties santykį. Tokia resentimento traktuotė leidžia atsiriboti nuo resentimento, suprasto apeliuojant į subjekto motyvaciją ar išorinių dirgiklių intensyvumą. Dėl šios priežasties resentimento tyrimuose siūlome atsižvelgti į resentimento, atminties bei laiko tarpusavio santykį. Nors šis santykis įtvirtinamas visų aptariamų mąstytojų teorijose, vis dėlto resentimento sąvokos plėtotės priklauso nuo skirtingo atminties ir užmaršties vertinimo. Nietzsche'as ir Deleuze'o teorijose užmarštis vertinama teigiamai, kaip tai, kas paruošia sąmonę naujų dalykų pasirodymui. Resentimento žmogus, šios instancijos neturėdamas, visą savo veiksmą kildina iš užsilikusios atminties „pėdsakų“. Ši pamatinė negalimybė išsivaduoti nuo išorinių dirgiklių sukelia frustraciją, kuri vėliau projektuojama į aplinkinius juos kaltinant. Būtent pamiršimas suteikia galimybę sureaguoti į dirgiklius, juos pašalinti ir parengti sąmonę naujų dalykų pasirodymui. Jankelevitchiaus teorija iš pažiūros, kalbėdama apie užmiršimą ir laikišką irimą, pritaria tokiam mąstymui, kuris resentimentą supranta kaip antivitališką, negatyvų fenomeną. Resentimentas

suprantamas kaip beviltiška pastanga išlaikyti prisiminimus nuolatiname tapsme. Tačiau, kalbėdamas tikrojo atleidimo kontekste, Jankelevitchius parodo, jog resentimentas taip pat gali būti suprastas ir kaip pozityvi moralinė kategorija. Atleisti gali tik tas, kuris yra patyręs skriaudą ir negali tinkamai į ją sureaguoti. Tačiau atleidimas, nors ir peržengia įsiskaudinimo plotmę, vis dėlto resentimento nepašalina, o pakeičia subjekto požiūrį į jį. Tokiu būdu Jankelevitchius, palyginti su Nietzsche ir Deleuze'u, pristato originalų resentimento įveikimo būdą.

Literatūra

- Bachmetjevas, V., 2018. Deconstructing Forgiveness: Jankelevitch's Influence on Derrida. *Athena* 13: 184–198.
- Baranova, J., 2013. Kantas ir Deleuze'as: kokia yra giliausia vaizduotės paslaptis? *Problemos* 84: 153–169. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/Problemos.2013.0.1771>.
- Baranova, J., 2007. *Nietzsche ir postmodernizmas*. Vilnius: VPU leidykla.
- Bielskis, A., 2009. Galia, istorija ir genealogija. Friedrichas Nietzsche ir Michelis Foucault. *Problemos* 75: 73–84. Prieiga per internetą: <https://doi.org/10.15388/Problemos.2009.0.1974>.
- Deleuze, G., 1983. *Nietzsche and Philosophy*. New York: Columbia University Press.
- Jankelevitch, V., 2005. *Forgiveness*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Looney, A. T., 2015. *Vladimir Jankélévitch: the Time of Forgiveness*. New York: Fordham University Press.
- Mickevičius, A., 1996. Friedricho Nietzsche's moralės genealogijos samprata. In: F. Nietzsche. *Apie moralės genealogiją*. Vilnius: Pradai, 7–20.
- Minkkinen, P., 2007. *Ressentiment as Suffering: On Transitional Justice and the Impossibility of Forgiveness*. *Law and Literature*, vol. 19, no. 3, 513–532. DOI: 10.1525/lal.2007.19.3.513
- Nietzsche, F., 1996. *Apie moralės genealogiją*. Vilnius: Pradai.
- Poellner, P., 2011. Ressentiment and Morality. In: *Nietzsche's 'On the Genealogy of Morality': A Critical Guide*, ed. S. May. Cambridge: Cambridge University Press, 120–141.
- Scott, S., 2018. The Artistry of the Priest and the Philosopher: Ressentiment in Gilles Deleuze's *Nietzsche and Philosophy*. In: *The Polemics of Ressentiment: Variations on Nietzsche*, ed. S. Tuinen. London: Bloomsbury Academic, 51–66.
- Žukauskaitė, A., 2011. *Gilles'io Deleuze'o ir Félixo Guattari filosofija: daugialypumo logika*. Vilnius: Baltos lankos.